

מוסיקה

השואה וסבלם של היהודים בשלטון הנאצים משתקפים גם במוסיקה ובחיי המוסיקה. במאי 1933, חודשים מספר אחרי עלותם לשלטון, הקימו הנאצים מוסד מרכזי אחד (Reichsmusikkammer) לשליטה מרכזית על כול פעילות המוסיקה בגרמניה, ולנשיאו מונה המלחין ריכרד שטראוס ולסגנו המנצח וילהלם פורטונגלר. כול המוסיקאים היהודים פוטרו ממשרותיהם ונאסרה השמעת יצירות של מלחינים יהודים. בתגובה הוקמה ביולי 1933 ה'אגודה לתרבות של יהודים גרמנים', שלה הותר לפעול בקרב יהודים בלבד, ובשמונה שנות פעולתה, עד לחיסולה, ערכה 600 קונצרטים, 500 מופעים של 25 אופרות ומאות קונצרטים סימפוניים וקמריים. המוני מוסיקאים יהודים יצאו מגרמניה, חלקם הגיע לארץ, ולהעסקתם הקים ברוניסלב הוברמן את התזמורת הסימפונית הארץ-ישראלית (היום התזמורת הפילהרמונית הישראלית). הוא גם החרים את יצירותיו של ריכרד שטראוס וכן את יצירותיו של ריכרד וגנר, שנודעה להן משמעות מיוחדת לגבי הנאצים.

בעת המלחמה היתה בכמה גטאות פעילות רבה בתחום המוסיקה. היא סייעה לתושבי הגטו להקל מעט את המועקה שרבעה עליהם. בצד סולנים, תזמורת רחוב (בהנהלת אדם פורמנסקי), תזמורות קטנות, נגינה בבתי-קפה ובמופעים בחדרי אוכל שנפתחו לסייע לסובלים ממחסור, היתה בורשה גם 'תזמורת סימפונית יהודית', ועליה ניצחו מנצחים נודעים: מריאן נויריך, אדם פורמנסקי, שמעון פולמן וישראל המרמן. התזמורת ניגנה בתנאים קשים ביותר מחמת הקור העז, ולעיתים ניגנו הנגנים לבושי מעילים עליונים, חובשי כובעים ופעמים אף לובשי כפפות. ב-16 באפריל 1942 הפסיקו השלטונות את פעילות התזמורת, על שהשמיעה, למרות האיסור, יצירות של מלחינים גרמנים. בגטו לודז' היתה הפעילות בתחום המוסיקה מאורגנת מגבוה בצורה מרוכזת, בהתאם לדרך שקבע יושב-ראש היודנרט מרדכי חיים רומקובסקי, ובבית-תרבות שהוכן במיוחד לכך הופיעו תזמורת סימפונית, מקהלת 'זמיר' ותיאטרון רוויו. המנצחים היו תיאודור רידר ודוד בייגלמן. בגטו קרקוב נערכו קונצרטים קמריים ופרה ליטורגיים רבים. פעילות עניפה היתה בגטו וילנה, שבו היתה תזמורת סימפונית וכן מקהלות. שם גם הוצגה אופרה לילדים, 'הבובה' ('לאלקה') מאת ל. טרופיאנסקי. בתיאטרון הרוויו הושמעו שירים עממיים רבים שנכתבו בגטו. הוקם אף קונסרווטוריון ובו למדו כ-100 תלמידים.

בגטו טרזינשטט היתה פעילות מאורגנת היטב בתחום המוסיקה, שוכני המחנה הקימו תזמורות ומקהלות, ערכו קונצרטים סימפוניים וקמריים וערבי שירה והעלו אופרות. בין העצירים היה המלחין ויקטור אולמן (1898-1944), והוא חיבר בטרזינשטט כמה יצירות ובכללן האופרה Der Kaiser Von Atlantis Oder Der Tod Dankt Ab ('קיסר אטלנטיס', או התפטרותו של המוות'). את הליברית כתב פטר קין. האופרה לא הועלתה בטרזינשטט, כי

באוקטובר 1944, ימים מספר לפני שאמורים היו להציגה, שולחו רוב האמנים לאושוויץ. כעבור זמן רב נמצא כתב-היד, ו'קיסר אטלנטיס' הוצג בישראל, בגרמניה ובהולנד. שירים רבים מאוד הושרו בגטאות, מהם שירים שמליהם ולחניהם היו ישנים, מהם שירים שהותאמו בהם מלים חדשות ללחן ישן, ומהם שירים שמליהם ולחניהם גם יחד היו חדשים. ב-1948 יצאה אחת האנתולוגיות הראשונות של שירי גטאות ומחנות, 'לידער פון די געטאס און לאגערן', בעריכת לייזיק ושמריהו (שמרקה) קצ'רגינסקי, וכלולים בה 236 שירים (ראה ביבליוגרפיה). בין השירים הנודעים ביותר שחוברו בעת השואה יש להזכיר את שיר הפרטיזנים 'זאג נישט קיינמאל' ('אל נא תאמר') מאת הירש גליק, את 'ס'ברענט' מאת מרדכי גבירטיג – שיר מעין נבואי, שנכתב ב-1938 בעקבות הפרעות בפשיטיק (Przytyk) – ואת 'שטילער שטילער' ('שקט שקט') מאת אלכסנדר וולקוביסקי (תמיר) בן האחת-עשרה מגטו וילנה.

גם במחנות שרו וחיברו שירים. ואולם, ברוב מחנות ההשמדה והריכוז הגדולים התנהלה פעילות מעוררת חלחלה בתחום המוסיקה: הגרמנים עצמם יזמו הקמת תזמורות, מורכבות מנגנים יהודים מקרב האסירים. המוסיקה הושמעה בעת שהגיעו משלוחים של יהודים להשמדה עד לכניסתם לתאי הגזים, בעת הסלקציות, בהליכה המאורגנת של רבבות האסירים לעבודה ובשובם ממנה, וכן הושמעה בהופעות בפני הסגל הגרמני לענג את נפש הרוצחים אנשי הס"ס. במחנות אושוויץ-בירקנאו היו שש תזמורות, ובגדולה שבהן, באושוויץ I, היו 100-120 נגנים. תזמורות היו גם במחנות טרבלינקה, מידנק, בלז'ץ, סוביבור, וינובסקה-לבוב.

שרדו יצירות שחוברו במחנות וכן עיבודים ליצירות. בין היצירות שחוברו במחנות היה השיר 'טנגו המוות', שחובר במחנה ינובסקה, ונוגן בעת הסלקציות ובהוצאות להורג. בטרזינשטט חוברו, נוסף ל'קיסר אטלנטיס', עוד יצירות רבות. ביניהן יש להזכיר את 'המנון גטו טרזינשטט', יצירות של ויקטור אולמן, מלחין 'קיסר אטלנטיס', ובהן סונטה מס' 7, שלושה שירים לבריתון ולפסנתר, טריו לכינור, ויולה וצ'לו ושיר ערש; שלוש יצירות מאת גדעון קליין; האופרה לילדים 'ברונדיבר'

(Brundibar) מאת הנס קרסה (ב-1988 הושמעה בישראל); פרלודים 'אדלשטיין' לרביעיית מיתרים. במחנה בצרפת חיבר אריה אברהמסון טריו לקול, צ'לו ופסנתר, במחנה דכאו חיבר פרסי הייד 'אפיזודות סימפוניות בצהוב', ובמחנת בצפון איטליה חיבר אלדו פינצ'י 'פואמה סימפונית'.

יצירות בתחום המוסיקה על השואה, רבות מהן בידי מלחינים שלא חוו אתה על בשרם, נכתבו בעת השואה עצמה ולאחריה. בעקבות ההתנקשות של הרשל גרינשפן בחיי עובד שגרירות גרמני בפריס ארנסט פום רט ב-1938 כתב המלחין האנגלי מיקל טיפט את האורטוריה A Child Of Our Time ('ילד בן זמננו').

אחרי השואה כתב המלחין היהודי ארנולד שנברג את היצירה 'הניצול מגטו ורשה', בהשפעת סיפורו האישי של ניצול מן הגטו ההוא. היצירה היא קנטטה לקריין, מקהלת גברים ותזמורת סימפונית, והיא מסתיימת, אחרי תיאור של סלקציה, בשירת 'שמע ישראל' של הצועדים לתאי הגזים. הפילוסוף, הסוציולוג והמוסיקולוג תיאודור אדורנו, שהשמיע את האמירה הנודעת כי 'כתיבת שירה אחרי אושוויץ היא מעשה ברברי', אמר שלאחר ששמע את הקנטטה של שנברג שינה את דעתו, ו'אם היא נכתבה כתוצאה מן הסבל אז אולי יש טעם בסבל האנושי'.

על גטו ורשה נכתבו גם יצירות של המלחין הישראלי, ארתור גלברון 'שירי קינה לגטו ורשה', של ויטולד רודינסקי 'גטו ורשה', ושל מויסי ויינברג 'אזעקה בורשה'. אלכסנדר קולישיביץ, מלחין פולני בצרפת, כתב את Chantes De Déportation ('שירי הגירוש'). דמותה של אנה פרנק הועלתה באופרה 'אנה פרנק' מאת גריגורי פריד, בקנטטה של הנס קוקס וביצירתו של המלחין הקטלני חורדי סרווליו. יצירות רבות נכתבו על אושוויץ: Dies Irae ('יום הדין') מאת קשישטוף פנדרצקי, האופרה 'אשוויץ 44' מאת אלכסנדר סינברגר, 'מלים על מצבת אושוויץ' (Auschwitz Epitaph) ו'תזמורת אושוויץ', שתיהן מאת הישראלי אדי הלפרן Oswięcim (אשוויץ) מאת המלחין הצ'כי איליה זלינקה.

הסימפוניה ה-13 של המלחין הרוסי דמיטרי שוסטקוביץ היא סימפונית באבי-יאר, על-פי שירו של יוגני יבטושנקו; השיר והסימפוניה עוררו את זעמם של שלטונות ברית-המועצות, וזמן מה נאסרה השמעת היצירה, ונוסחה שונה. צ'רלז דיוידסון הלחין את מחזור השירים 'לא ראיתי עוד פרפר' (I Never Saw Another Butterfly). השירים הם מאת ילדים בטרזינשטט, והיצירה היא למקהלת ילדים ולפסנתר. בן סטיינברג הלחין את 'קנטטה לקריין, סולנים, מקהלה ותזמורת, לשירים שחיברו ילדים בשואה. סטניסלב וייחוביץ' הפולני חיבר את היצירה 'מכתב למרק שגל', זביגנייב בורסקי חיבר 'קינות', זביגנייב טורסקי חיבר 'צללית', ושמעון לקס חיבר 'אלגיה לעיירות יהודיות'. בברית-המועצות חיבר מויסי ויינברג גם 'רקויים', ואופרה 'הנוסעת', הצ'כי פטר קולמן כתב את היצירה 'מונומנטו 6,000,000', ויאן פוול האס חיבר סוויטה. וילפריד ג'וספס האוסטרלי חיבר 'רקויים', וקבוצת מלחינים גרמנים, בוריס בלכר, פאול דסאו, קרל אמדיאוס הרטמן, הנס ורנר הנצה ורודולף וגנר-רגני הלחינה את היצירה Jüdische Chronik שכתב ינס גרלך. מיקיס תיאודורקיס היווני הלחין את 'הבלדה של מאוטהאוזן' למלים שחיבר ניצול השואה יעקב קמבנליס, שלום סקונדה היושב בארצות-הברית חיבר 'יזכור', וניצול השואה שרול (ישראל) ארווינג גלוק היושב בקנדה חיבר רביעיית כלי קשת מס' 2.

מלחינים ישראלים רבים כתבו יצירות הקשורות בשואה ובאירועיה. נוסף ליצירות שכבר נזכרו כתב יצחק אדל יצירות 'לזכר קדושי פולין' ו'סוויטה עממית לזכר יהדות פולין'. אדן פרטוש חיבר 'יזכור', ירדנה אלוטין – 'גולה דוויה'; לב קוגן – 'תפילה לקרן סולו' ו'קדיש'; ליאון

שידלובסקי - 'ליל הבדולח', 'תפילה' (Invocación), 'לילה', 'להתעורר לילה אחר לילה';
שבת פטרושקה - 'הלהבה בוערת'; יהודה ווהל - האופרה 'הגדר'; אדי הלפרן חיבר גם את
'הנדר', 'עקידה', 'לזכור הכול' (To Remember It All), וכן הקנטטה 'קטין'; איתן אביצור
ומשה הוך כתבו את 'ינוש קורצ'ק ויתומיו', ומשה הוך חיבר את 'סלוניקי, עיר ואם בישראל';
ליאון ויינר חיבר 'קנטטה לזכר קורבנות השואה' וכן 'ריקוד יהודי' המוקדש למלך דנמרק
קריסטיאן X. באחרונה יצא האלבום 'אפר ואבק' מאת יהודה פוליקר, בן ניצולי השואה.
המכון 'יד לצלילי השואה' בתל-אביב אוסף יצירות ושירים שנכתבו בשואה ודואג להשמעתם.